

11.2019

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ЖЕНИТЕ

ВЕКЪТ НА ПРОМЯНАТА

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5.49 лв.

11 >

9 771312 657558

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

На корицата:

Най-горе: Дж. Съмтър, Атланта; К. Макгермот, Небраска; Елена Георгиева, Сливен; В средата: Дж. Даудна, САЩ; момиче от племето улед наил, Алжир; Дж. Чийге, Кения; долу: японка; Джейн Гудол; Мпайон Лобоитонго, Кения

СТАТИИ

Историята в снимки

Фотоархивът на *National Geographic* съхранява над 60 млн. снимки, натрупали се след създаването на дружеството през 1888 г. Какво ни разкрива този всеобхватен визуален летопис на жените в различни общества и култури.
ТЕКСТ: САРА ЛИЙН стр. 26

Новата студена Война

Докато Арктика се топи, държавите се надпреварват за

контрола над ресурсите и морските пътища, погребани под ледовете. Ето как климатичните промени подготвят сцената за конфликт на върха на света.

ТЕКСТ: НИЙЛ ШЕЙ
СНИМКИ: ЛУИ ПАЛУ стр. 38

По следите на егна мистерия

Трагичната участ на изчезналата експедиция на Сър Джон Франклин и неговия екипаж.

ТЕКСТ: ХЕДЪР ПРИНГЪЛ стр. 62

Тертеровците

Родовата история на царската династия Тертеровци разкрива интересни факти от средновековното минало на България.
ТЕКСТ: ПЛАМЕН ПАВЛОВ стр. 66

▲ Кризата с палмовото масло

Световният апетит за азиатско палмово масло вреди на околната среда и дивите животни.

ТЕКСТ: ХИЛЪРИ РОСНЪР
СНИМКИ: ДЕЙВИД ГУТЕНФЕЛДЪР И ПАСКАЛ МЕТР стр. 74

СНИМКИ НА КОРИЦАТА, ОТ
ЛЯВО НАДЯСНО: РАДКЛИФ
„РУДИ“ РОЙ, 2017 Г.; ДЖОУЪЛ
САРТОРИ, 2011 Г.; ИВО
ДАНЧЕВ, 2009 Г.; СРЕДЕН РЕД:
ЕРИКА ЛАРСЕН, 2019 Г.;
РУДОЛФ ЛЕНЕРТ И ЕРНСТ
ЛАНДРОК, 1905 Г.; СИРИЛ
ДЖАЗБЕК, 2016 Г.; ДОЛЕН РЕД:
ИЛАЙЗА СКИДМОР, 1912 Г.;
МАЙКЪЛ НИКЪЛС, 1995 Г.;
ЛИН ДЖОНСЪН.

2014 Г., МОНТАНА, САЩ

2014 Г., МЕКСИКО

1919 Г., МАРКИЗКИ ОСТРОВИ

ДА РЕЧЕМ, ЧЕ ИМАТЕ АРХИВ С ДЕСЕТКИ МИЛИОНИ ФОТОГРАФИИ,

КАКВО ЛИ МОГАТ ДА РАЗКАЖАТ

2018 Г., МИЧИГАН, САЩ

1994 Г., СИЦИЛИЯ, ИТАЛИЯ

1968 Г., АФГАНИСТАН

2016 Г., КЕНИЯ

2016 Г., АЛЯСКА, САЩ

2016 Г., АНГЛИЯ

НАПРАВЕНИ НАВСЯКЪДЕ ПО СВЕТА ОТ КРАЯ НА XIX ВЕК НАСАМ

СНИМКИТЕ ЗА ЖИВОТА НА ЖЕНИТЕ?

ТЕКСТ: САРА ЛИЙН

1960 Г., АНГЛИЯ

ПРЕДИ 1910 Г., ЕГИПЕТ

ПРЕДИ 1942 Г., КАЛИФОРНИЯ, САЩ

АРХИВНИТЕ СНИМКИ

предоставят безценни данни за епохите, в които са били направени. Докато разглеждахме старите папки, за да подберем кадри за тези страници, останахме поразени от невероятно тесните граници, в които по-рано били поставяни жените. Снимките често са красиви, понякога са забавни, тъжни или дори шокиращи, само че отразяват предразсъдъците на своето време.

Нашият архив съхранява над 60 млн. снимки, натрупали се след създаването на *National Geographic* през 1888 г.: публикувани и непубликувани кадри, диапозитиви, негативи, стъклени плаки и т.н. Почти със сигурност става дума за един от най-всеобхватните визуални летописи на жените в различни общества и култури.

В началото на XX в. илюстрациите в списанието често представят жените като екзотични красавици, позиращи в местните си носии или с разголени гърди. Това отразява кой в онези дни е стоял зад обектива – основно бели мъже. С развитието на фотографската технология снимките на жени стават по-витални, но все още с фокус основно върху традиционните архетипи: съпруги, сестри, майки. Едва през Втората световна война жените започват да се появяват в повече роли: дават своя принос за усилията на фронта, като работят в индустрията, болниците и армията. След това списанието се връща към един по-домашен образ и жените преминават с усмивка през десетилетията до 70-те години на XX в. и възхода на фотографията, запечатала един не толкова захаросан поглед към живота. Архивът документира и историята на жените зад кадър: фотографии и фоторедактори в списанието. Авторът и фотограф Илайза Скидмор се появява за първи път като фотограф през април 1907 г. Смята се, че тя е първата жена, чиито цветни снимки са били отпечатани в списанието през 1914 г. Първата жена щатен фотограф, Катлийн Ревис, постъпила на работа през 1953 г.; следващите две – Бианка Лейвис и Джоди Коб – съответно цели 21 и 24 години по-късно. Оттогава насам списанието е привлякло още жени фотографи, които да разкажат нашите истории.

И аз бях една от тези млади жени. Започнах да сътруднича на *National Geographic* като фотограф на свободна практика през 1988 г. Четири години по-късно постъпих в списанието като старши фоторедактор, а през 2013 г. станах първата жена фотографски директор в *National Geographic*. Както гласи плакатът на съседната страница: „Изминали сме дълъг път, драги!“

Днес, отбелязвайки стогодишнината на нашата колекция от снимки, използваме случая, за да поощрим „женския поглед“: идеята, че жените фотографии виждат света по различен начин от мъжете и избират различни теми, които да разработват и акцентират. Благодарение на тяхната гледна точка и техните кадри имаме шанса да ви предложим целия свят, а не само част от него. □

1971 г., МАСАЧУСЕТС, САЩ

Завършилите колежа „Смит“ от Вунуск 1921 г. маршируват по време на церемонията по дипломирането с плакати, акцентиращи гигантския напредък на жените през предходния половин век. ДЕЙВИД АРНОЛД

РАННИТЕ СНИМКИ ПРЕДСТАВЯТ ЖЕНИТЕ КАТО МОДЕЛИ В ТРАДИЦИОННИ СЦЕНИ.

ГОРЕ ВЛЯВО

Илайза Скидмор, която се смята за първата жена фотограф в *National Geographic*, настоявала за цветни кадри в списанието. Тук тя е рамкирала японски момичета с цъфнали вишневи клонки.

ИЛАЙЗА СКИДМОР

ПРЕДИ 1918 Г., ЯПОНИЯ

ГОРЕ ВДЯСНО

Ок. 1940 г. две запалени рибарки показват улова си от местна йеоустоунска пъстърва в националния парк.

ЕДУИН Л. УИШЪРД

ПРЕДИ 1944 Г., ФЛОРИДА, САЩ

ДОЛУ ВЛЯВО

Плувкени си слагат червило в кристално прозрачните води на Уакула Спрингс във Флорида – популярно място за филмиране на подводни сцени.

ДЖ. БЕЙЛЪР РОБЪРТС

ДОЛУ ВДЯСНО

На годишния празник на розата в Томасвил, Джорджия, кралицата на фестивала и нейните подгласнички позират с букети от червени рози.

ХАУЪЛ УОКЪР

ТРЯБВАЛО ДА МИНАТ МНОГО ДЕСЕТИЛЕТИЯ, ПРЕДИ ЖЕНИТЕ ДА СЕ ПОЯВЯТ

на страниците на списанието на равна нога с мъжете – като учени, изследователи, приключенци и лидери. През първите години най-често били изобразявани като екзотични разголени красавици. От 70-те години те все по-често са герои на истории, разнообразни като живота им.

ПРЕДИ 1940 Г., ЙЕЛОУСТОУН, САЩ

1953 Г., ДЖОРДЖИЯ, САЩ

НАЙ-ВЛЯВО

1905 Г., АЛЖИР

Накиченото със златни монети младо момиче е от племето улед наил в Алжир. Текстът към снимката от 1922 г. описва как момичетата събират монети за зестра, като танцуват в средиземноморските пристанищни градове.

РУДОЛФ ЛЕНЕРТ И ЕРНСТ
ЛАНДРОК

ВЛЯВО

2017 Г., ДЖОРДЖИЯ, САЩ

Като съпрезидент на университетската обществена група „Афрекетс“ Джанае Съмтър – студентка, творец и активист – поощрява колежа „Спелман“ в Атланта да оказва по-голяма подкрепа на студентите от ЛГБТ общността.

РАДКЛИФ „РУДИ“ РОЙ

2007 г., МОНГОЛИЯ

Аптекарка (Вдясно)
зрее от щастие, че е
срещнала своя идол,
популярна актриса, на
площад в Улан Батор.
ЛИН ДЖОНСЪН

Канадски войници са се покатерили на катастрофирал самолет на около 1600 км южно от Северния полюс, за да огледат района по време на тренировъчен курс за оцеляване в Арктика на остров Корнуолис. Докато Арктика се затопля и напрежението относно бъдещето ѝ расте, канадските и американските военни са засилили дейността си в района.

НОВАТА СТУД

ТЕКСТ: НИЙЛ ШЕЙ
СНИМКИ: ЛУИ ПАЛУ

ДОКАТО АРКТИКА
СЕ ТОПИ,
ДЪРЖАВИТЕ СЕ
НАДПРЕВАРВАТ
ЗА КОНТРОЛА
НАД РЕСУРСИТЕ И
МОРСКИТЕ ПЪТИЩА,
ПОГРЕБАНИ ПОД
ЛЕДОВЕТЕ.

ЕТО КАК
КЛИМАТИЧНИТЕ
ПРОМЕНИ
ПОДГОТВЯТ СЦЕНАТА
ЗА КОНФЛИКТ НА
ВЪРХА НА СВЕТА.

ЕНА ВОЙНА

Около 400 американски войници тренират скокове с парашут край Форт Грийли в Аляска. Международното учение, в което участват и канадски сили, подготвя военнослужещите за трудностите на мащабни координирани операции при изключително студени условия.

В

В КРАЯ НА ЕДИН СИВ НОЕМВРИЙСКИ следобед Марвин Аткичук, новоизбраният командир на патрул в арктическата общност Джоу Хейвън, застава на замръзналото море край града и свика подчинените си. Леден вятър носеше сняг от юг и температурата беше около -30 градуса – студено, но не чак толкова като за Арктика. Отрядът от двайсетина инуитски мъже и няколко жени се събраха с пушки през рамо, облечени в ръчно шити якета от кожа на северен елен, с панталони от кожа на бяла мечка или с обикновени дрехи от магазина, които топлеха далеч по-малко, но бяха *намуктук* – за момента ставаха. Аткичук изложи плана за деня. Групата беше част от Канадските рейнджъри – запасняци към канадските въоръжени сили, и Аткичук щеше да ги поведе на едноседмичен патрул с моторни шейни по лишеното от дървета крайбрежие на о-в Крал Уилям. Щяха да се учат на работа с *GPS*, военни стрелби по мишени, спасителни операции

Морски пехотинци разиграват завземане на сграда в Уткиагвик, Аляска – най-северния град в САЩ. Наскоро командирът на морската пехота ген. Робърт Нелър каза на сенаторите, че след години на фокусиране върху Близкия изток и Тихия океан морските пехотинци „са се върнали на сцената на студа“.

Снимките за тази статия бяха подпомогнати със средства от Мемориалната фондация „Джон Саймън Гугенхайм“ и центъра „Пулицър“.

и на воля да ловуват и да ловят риба в дупки в леда.

Стоях в периферията на кръга, отърсвах леда от миглите си, наблюдавах лицата им и разчитах белезите от измръзване.

Скоро групата се пръсна за последна цигара преди дългото каране в тъмното. Аткитук дойде при мен да ме пита дали ми е достатъчно топло. Беше висок и широкоплещест и лесно се разсмиваше. Беше рейнджър от много години. Най-приятелски ме предупреди да не заспивам по време на предстоящото пътуване.

Случвало се – каза той. Понякога хората падали от моторните шейни и изчезвали. Напомни ми, че на острова и навсякъде другаде в цялата територия Нунавут, която е три пъти колкото Франция, няма покритие на мобилните телефони. „Ако стане нещо и се

откъснеш от групата – каза той, – просто не мърдай от мястото, докато някой не се върне за теб. И се опитай да не срещаш бели мечки.“

Наричат рейнджърите „очите и ушите на Канада на север“ и отрядите им патрулират из най-далечните райони на страната още от 40-те години на XX в. Повечето рейнджъри в далечните северни райони са доброволци от автохтонното население и през годините са изпълнявали ролята на следотърсачи, участвали са във военни игри и са помагали на редовните военнорслужещи да се научат да строят иглута, да се ориентират в тундрата и като общо да оцеляват на студа. Рейнджърите винаги са успявали някак да карат с мизерни бюджети и оборудване втора ръка, включително карабини, произведени през 40-те години. Напоследък обаче канадското правителство беше започнало да ги оценява по

Американски военни тренират катерене по хълм със ски в Тренировъчния център за северни военни действия в Аляска, където войниците усвояват най-различни умения – от обличане за екстремно студени условия и ходене със снегоходки до придвижване със ски и оръжие, докато теглят 90-килограмова шейна.

достойнство. Суматохата около международното боричкане за заявяване на нови претенции върху затоплящата се Арктика и нейното огромно богатство от недокоснати ресурси накара политиците в Отава да обещаят на рейнджърите по-добра екипировка и средства да набират още доброволци. Междувременно висши военни в САЩ също се заинтересуваха от програмата с идеята да направят нещо подобно в Аляска.

Аткитук приветства подобно внимание. Израснал е в Арктика и понастоящем отглежда сина си там, така че разбира различните начини, по които далечното правителство може да се променя от приятелски настроено към непостоянно или разсеяно. Но този път, след като години наред пренебрегвала факта, че Арктика се затопля по-бързо от което и да било друго място на планетата, Канада най-сетне решила да приеме мерки.

„Ние, инуитите, вече дълго време говорим за тия неща с климатичните промени – каза ми Аткичук. – Сега правителството наваксва и искат да продължим да наглеждаме района. Добре, няма проблем. Ние сме горди канадци – ухили се иронично. – Просто ни се иска да сме достатъчно канадци, че да получим добро телефонно покритие, нали?“

В НАЧАЛОТО НА МАЙ ДЪРЖАВНИЯТ секретар на САЩ Майк Помпео отлетя за най-северната финландска провинция, за да произнесе реч пред Арктическият съвет – организация от осемте страни, които граничат с Арктика, и представители на автохтонните народи на района. В продължение на двайсетина години съветът поощрявал колегиалните дебати, сътрудничеството и прогресивната гледна точка към климатичните промени. Появата на Помпео – представител на държавна власт, която се противопоставя на подобен подход – беше смущаваща.

„Това е моментът, в който Америка трябва да се изправи като арктическа държава в името на бъдещето на Арктика – заяви Помпео по време на събитие вечерта преди официалната среща. – Тъй като Арктика съвсем не е голият пуцинак, за който мнозина го

мислят... а е преден фронт от възможности и изобилие.“

Речта беляза края на едно твърде необикновено преосмисляне на Арктика, което продължава повече от десетилетие. Това, което по-рано било считано за замръзнала пустиня, вече редовно бива описвано като нова благоприятна възможност. С други думи Арктика се отваря за бизнес.

През по-голямата част от човешката история светът над 66 градуса северна ширина бил, общо взето, извън играта, когато ставало дума за мащабна търговия. Изследователи, спекуланти и учени отдавна вярвали, че под ледовете и снеговете на Арктика се крият богати залежи и плавателни пътища, но че истинската природа на богатствата ѝ била скрита от същия този смъртоносен студ, обезсилващия мрак и огромните разстояния, които пречели на тяхната експлоатация.

Днес арктическият пейзаж е по-зелен, с по-малко карибута и северни елени, но с повече комари и по-топли лета. Най-видимите

ВЛЯВО

Американски летци тренират разполагане на сигнални факли в случай на катастрофа или принудително приземяване. Арктика и нейните милиони квадратни километри пуста и негостоприемна пейзаж изправят спасителните операции пред огромни логистични предизвикателства.

ДОЛУ

Канадският пилот Саймън Джийн се е изтегнал във Войнишки окоп, който е започнал да копае чрез изсичане на блокове лед. Окопите могат да служат и като примитивни убежища, а ледените блокове да се използват за строеж на излу.

опашките надолу. Когато огладнеехме, просто измъквахме ръка навън и грабвахме някоя риба. Понякога я нарязвахме и приготвяхме супа. По-често я ядохме сурова, като гъхахме в устата си резени сивен – замразено суши – както го наричаше Марвин.

Като се изключат мрежите, времето минаваше в купчина дребни задачи. През няколкото часа бледа дневна светлина трябваше да наглеждаме примусите, да топим лед за питейна вода и да местим палатки, когато ледът под тях станеше на киша. Моторните шейни редовно се повреждаха заради безмилостния студ. В един момент край лагера се появи майка бяла мечка с две малки.

По време на мисията споделях палатката на Марвин Аткичук и баща му Джейкъл, който на 74 години беше един от най-тачените ловци в Джоу Хейвън. Джейкъл Аткичук бил роден в иглу и говореше английски, колкото да пусне някой майтап от време на време. През живота си беше оцелял от жестоки зими и гладни мечки, инциденти с лодки и дори от една гладна година, която погубила много инуити. Всяка сутрин се събуждаше преди нас и на крайчеца на широкия матрак, на който спяхме тримата, приготвяше сладкия и клисав хляб *банок*, като тихичко си пееше църковни химни на инуктитут.

Една вечер, докато си лежахме в спалните чували, Марвин ми разказа как веднъж се опитал да напусне Арктика. Но години по-рано Джейкъл бил гледал как друг негов син бива отведен от дома и принуден да посещава един от печално известните канадски интернати, където знанията и традициите на автохтонното население били жестоко потискани. Помолил Марвин да остане. Да научи старите порядки. Да съхрани семейството.

Марвин не съжаляваше за решението си. Самият той беше баща и пожарникар доброволец в Джоу Хейвън. Намерил си работа в една компания, която поддържала телефонните кабели, и бавно усвоявал всичко, на което Джейкъл можел да го научи. Само че Джейкъл сякаш живееше в една по-проста и по-ранна Арктика. Докато тази на Марвин

беше сложна. Имаше по-малко възможности и повече наркотици. Имаше социални медии и интернет. Разбираще, че неговата Арктика се превръща в нещо ново. Беше чел, че ледът се топи и че на север може да избухне нова война. „Предполага се, че всички тези неща се случват – каза ми той, като имаше предвид вероятната нова инфраструктура и работни места, които да добиват скритите богатства

КАНАДА И САЩ КОНТРОЛИРАТ БЛИЗО ПОЛОВИНАТА АРКТИЧЕСКО КРАЙБРЕЖИЕ, НО ДО МОМЕНТА БУКВАЛНО СА ПРЕНЕБРЕГВАЛИ СЕВЕРА.

на района. – Всъщност не усещам нещо да се променя много.“

На следващата сутрин напуснахме лагера, за да търсим карибута заедно с двамата Аткичук и други рейнджъри. Когато задуха виелица и погълна ловната ни дружина, именно Джейкъл ни отведе обратно до лагера, като си служеше с комбинация от GPS и някаква друга, вътрешна карта. Бавно карах моторната си шейна зад тази на Марвин, почти ослепял заради ледената кора, която се образува вътре в очилата ми.

В някакъв момент балаклавата, която покриваше лицето ми, се измести и оголи няколко сантиметра кожа. Усетих пареща болка, сякаш някой беше притиснал нагорещена монета към бузата ми, но бях твърде зает да не изостана. Часове по-късно, вече в палатката, Джейкъл видя измръзването. Притисна палец към него и каза: „Добре“, признавайки ме за един от тях.

ОФИЦИАЛНОТО ОТКРИВАНЕ НА новата зона на възможности може да се проследи до една спокойна сутрин през август 2007 г., когато две руски подводници се спуснаха на 4000 м до дъното на Северния ледовит океан и забиха титаново знаме на Северния полюс. Снимките на руския трикольор на дъното обиколиха цял свят и бързо предизвикаха недоволството на Запада. Само месец по-късно учените, които наблюдаваха

ТЕКСТ:
ХЕДЪР ПРИНГЪЛ

ПО СЛЕДИТЕ НА ЕДНА МИСТЕРИЯ

ПРЕЗ 1845 Г.
СЪР ДЖОН ФРАНКЛИН
И НЕГОВИЯТ ЕКИПАЖ
ТРЪГНАЛИ ДА
КАРТОГРАФИРАТ
СЕВЕРОЗАПАДНИЯ
МОРСКИ ПЪТ. ПОСЛЕ
ИЗЧЕЗНАЛИ.

„Терър“, един от двата кораба на обречената експедиция на Франклин, беше открит през 2016 г. край о-в Крал Уилям В канадска Арктика. Малката експедиционна лодка на снимката потънала заедно с „Терър“ и почива на дъното недалеч от кораба.

ТИЕРИ БОЙЪР, КАНАДСКИ ПАРКОВЕ

ВЕКОВЕ НАРЕД Северозападният проход си оставал почти само мираж. През 1497 и 1498 г. италианският мореплавател Джовани Кабото засилил корабите си да го открият, но се провалил. Мартин Фробишър, Хенри Хъдсън и Джеймс Кук напразно го търсили в мразовитите северни води. През май 1845 г. прочутият британски изследовател и военноморски офицер Сър Джон Франклин се наел със задачата за откритие маршрут от Атлантическия към Тихия океан през арктическите води. Снабден със заповеди от Британското адмиралтейство, Франклин и неговите 133-ма моряци отплавали от Темза с два стабилни военноморски кораба – „Еребъс“ и „Терър“, и двата специално

екипирани за полярно плаване. Това било началото на най-зловещата катастрофа в проучването на Арктика.

На хартия сякаш на експедицията нищо не ѝ липсвало. Екипажът бил млад, корав и опитен. Обшитите с желязо кораби били оборудвани с най-новите технологии на Викторианската епоха – от парни машини до топла вода и ранна дагеротипна камера. Корабите били натоварени с храна и напитки за повече от три години.

Но тези малки плаващи светове не могли да се мерят със замръзналите морета на Арктика. През септември 1846 г. и двата кораба попаднали в плен на морския лед на северозапад от о-в Крал Уилям. Останали

така в продължение на година и половина брутален арктически студ.

До април 1848 г. загинали 24-ма мъже, включително самият Франклин. Останалите изоставили корабите. В сбито изявление, скрито в каменна могила на о-в Крал Уилям, новият командир на експедицията Франсис Крозиър отбелязва, че той и други се отправят пеш към река Бак, може би за да открият повече дивеч или пък с надеждата да достигнат до преден пост за търговия с кожи на повече от 1000 км от тях. Това е последната известна връзка на Крозиър с външния свят.

Години след като корабите на Франклин заседнали, издирвателни експедиции

ЛАБИРИНТ ОТ ЗАПЛЕТЕНИ ВРЪЗКИ

Цар Георги I Тертер и неговата династия

ТЕКСТ: ПЛАМЕН ПАВЛОВ

Средновековният
укрепен град Червен,
родово владение на
Георги I Тертер, е
разполагал с цитадела
с голям гарнизон и
сложна укрепителна
система.

ВАСИЛ ГОРАНОВ

В историята на Второто българско царство традиционно се говори за три династии:

Асеновци (1186–1280 г.), Тертеровци (1280–1323 г.) и Шишмановци (1323–1422 г.). Четвъртата, която почти не се споменава, е на Смилец, прекъснала за кратко властта на Тертеровци. Историческата наука доказва, че Шишмановци са „клонка“ на Асеновци. Тертеровци също са сродени с Асеновци, съответно са друга тяхна „клонка“. Шишмановци, освен че са Асеновци, са и... Тертеровци, най-малкото техни близки сродници. Родовата история на династията, представена от едва трима царе, разкрива интересни факти от средновековното минало на България, Византия, Сърбия и дори на Московска Русия!

Създател на династията е видният болярин от кумански произход Георги I Тертер (1280–1292 г.), роден около 1240 г. в степите на Северното Черноморие. И все пак как Георги Тертер и семейството му се озовават в България? Защо един куманин заема престола на Асеновци и кои в същност са куманите?

Поредната номадска общност в степите на Северното Черноморие се появява в средата на XI в. Новите „варвари“ са древен индоевропейски народ, езиково тюркизиран в Средна Азия. Според американско-украинския ориенталист Омелян Прицак изконната владетелска династия на куманите е именно Тертероба („родът Тертер“). Въпреки че са изместени от върховната власт, „Тертеробичи“, както ги наричат руските летописци, остават начело на племената край Азовско море.

Възобновеното през 1186 г. от Петър и Асен Българско царство постига военен съюз с куманите, а значителни техни сили участват във войните на българите срещу Византия, Латинската империя, Унгария...

Редакцията изказва специална благодарност на художника **Васил Горанов** за безвъзмездното предоставяне на картината му „Крепостта Червен“ за осъществяването на материала.

1292 г., когато по думите на византийския историк Пахимер „... Тертер не беше в състояние да помогне нито на себе си, камо ли на другите...“. С подкрепата на татарския хан Ногай средногорският болярин Смилец заграбва престола (1292 г.). „Сам Тертер – пише Пахимер – беше избягал при императора и пребиваваше някъде около Адрианопол (Одрин), защото императорът беше отклонил молбата му [да му даде убежище], за да не предизвика гнева на Ногай, ако го приеме като молител...“ Нерадостната участ на цар Георги Тертер алегорично е представена във византийската сатирична поема „Пулологос“ („Птичеслов“): „... Избяга ти, нещастният, и тук дойде в Романия [Тракия], а пък татарите навред те дирят да те хванат...“

Една старинна народна песен на свой ред е съхранила мъглав спомен за съдбата на Георги I Тертер:

*„Снощи татари минаха,
цар Гюргя ранен носеха...“*

След възцаряването на Теодор Светослав през 1300 г. бившият цар е разменен срещу пленени византийски офицери и се завръща в България. Светослав обаче не му отстъпва трона, а го държи в „златна клетка“, най-вероятно в средновековния град Червен. В края на живота си Георги Тертер става монах в скалния манастир при Иваново, Русенско. При т.нар. Съборена църква е издяланият в скалата гроб на „цар Георги“, както гласи един надпис-графит. Златен кръст-реликварий, принадлежал на този български цар, се пази в манастира „Ватопед“ на Света гора /Атон.

ТЕРТЕРОВЦИ В БЪЛГАРИЯ

Цар Теодор Светослав (1300–1321 г.), първородният син и наследник, е един от силните владетели на България. По-голямата дъщеря на Георги Тертер (наричана понякога Елена, но без доказателства) е дете на Мария. Дадена е за съпруга на татарина Чака, син на Ногай, по-късно е обсъждан неин брак с един от водачите на испано-каталонските наемници във Византия (т.нар. каталани). Анна, както ще видим, е свързана със Сърбия и Византия.

Деспот Алдмир („Елтимир“ във византийските текстове) е по-малък брат на царя, който обаче се ползва с доверието на тата-

рите. Когато през 1298 г. Смилец умира, Алдмир Тертер се завръща в България, става зет на царица Смильцена и получава владения в Подбалканските полета с център Крън. След завземането на търновския трон от Теодор Светослав деспотът е съюзник на своя племенник, но не задълго... През 1305 г. Алдмир преминава на византийска страна. Следват наказателни действия от страна на Теодор Светослав и държавицата на Алдмир е ликвидирана.

Близък сродник на цар Георги Тертер е и видинският владетел Шишман – кумански благородник, женен за внучка на Иван

Асен II. Един западен автор го нарича „император на България“, друг съобщава, че синът му Михаил и Теодор Светослав са братовчеди.

Последният, трети представител на династията е цар Георги II Тертер (1321–1323 г.), син на Теодор Светослав. Ако се съди по един надпис отново от Иваново, младият владетел загива в една кратка война с Византия. С неговото име е свързано т.нар. Хилендарско четвроевангелие, предшествашо знаменитото Лондонско на цар Иван Александър. Тъй като Георги II Тертер е нямал преки наследници, болярите дават търновската

Останките от средновековния град Червен се намират до едноименното село, на около 35 km южно от Русе. Разкрити са замък, крепостни стени, два подземни водоснабдителни прохода, 13 църкви, сгради, улици. Долу: сребърни монети, сечени по времето на Георги I Тертер

An aerial photograph of a vast palm oil plantation. The image shows a dense canopy of palm trees with long, feathery fronds. A dirt road runs vertically through the right side of the frame. On this road, a red tractor is pulling a trailer loaded with harvested palm fruit (bunches of fruit). The text "КРИЗАТА С ПАЛМОВОТО МАСЛО" is overlaid in the center of the image.

КРИЗАТА С ПАЛМОВОТО МАСЛО

МАЛАЙЗИЯ

Гроздове плодове на маслогайна палма, брани ръчно, се откарват с камиони до фабрика за преработка в континентална Малайзия. Маслогайните палми дават повече масло на хектар от други култури, но огромното му търсене е довело до интензивно обезлесяване и загуба на диви животни в Индонезия и Малайзия – най-големите производители.

ПАСКАЛ МЕТР

СВЕТОВНИЯТ АПЕТИТ ЗА АЗИАТСКО ПАЛМОВО МАСЛО ВРЕДИ НА ОКОЛНАТА СРЕДА И ДИВИТЕ ЖИВОТНИ. НО В АФРИКА ГАБОН СЕ НАДЯВА ДА ПОКАЖЕ КАК СЕ ИЗГРАЖДА ИНДУСТРИЯ, ДОКАТО СЕ ОПАЗВАТ ГОРИТЕ

ТЕКСТ:
**ХИЛЪРИ
РОСНЪР**

СНИМКИ:
**ДЕЙВИД ГУТЕНФЕЛДЪР
И ПАСКАЛ МЕТР**

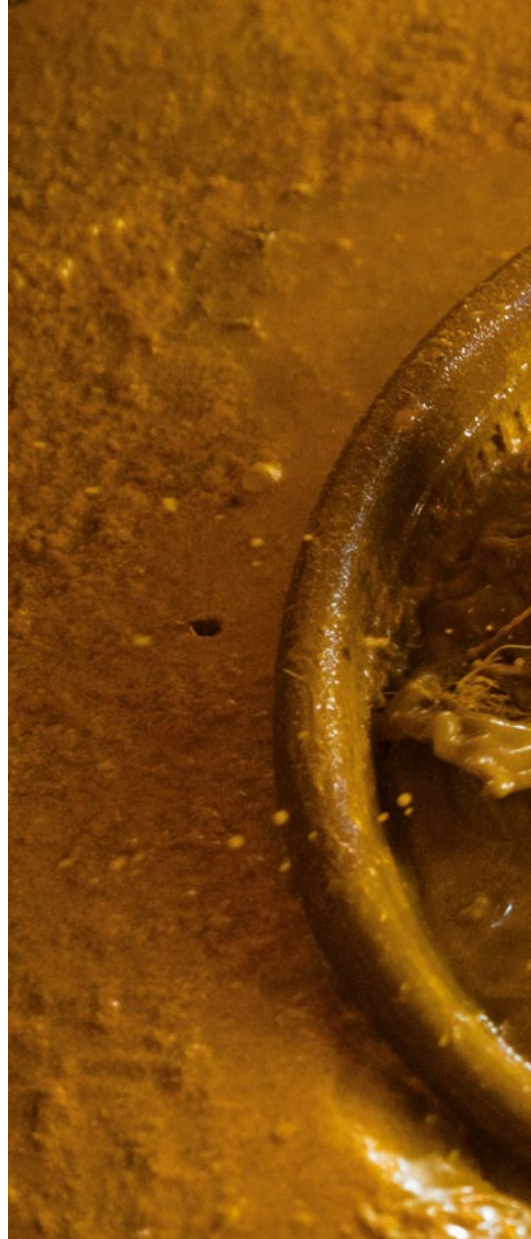
В Югозападен Габон старите гори се простират на стотици километри. Слизам от тясна лодка на брега на р. Нгуние заедно с няколко работници на „Олам“ – базирана в Сингапур селскостопанска компания. Проследявайки слонските пътеки, ние се гмурваме в гората. Минаваме край извисяващи се древни дървета, гнезда на шимпанзета, купчини едnodневен горилски тор. Над главите ни пробягват маймуни. Млад рейнджър от „Олам“ събува кубинките си и се изкатерва бос по един ствол, връщайки се с шепи розови, подобни на сливи плодове.

По-нататък откриваме диво манго, орехи кòла, кора, миришеща на чесън. На една поляна с шарена сянка има езеро, в което скачат риби. По дърветата около него има следи от слонски бивници.

Да стоя тук сред косите стънчеви лъчи и да си представям, че всичко това може да бъде унищожено, ми разбива сърцето.

Мястото не е парк или резерват, а част от плантацията за маслодайни палми „Муила“, управлявана от „Олам“. Ако бях в Индонезия или Малайзия – двата най-големи световни доставчика на палмово масло, – може би щяхме да сме заобиколени от дървосекачи и булдозери, които да разчистват джунглата, за да засадят прави редици от маслодайни палми.

Маслодайните палми с гигантските си гроздове от червени плодове, растящи под буйни листа, са древна основна култура.

БЕНИН

Палмовото масло е древна суровина в Западна Африка и производството му първоначално е било ръчно. В Бенин по-голямата част от това масло все още се произвежда от жените за домашна употреба. Плодовете се варят и счукват, за да се извлече маслото от пулпата. Тук жена отделя плодoвите фибри и черупките от мазната смес, която ще бъде преварена отново, за да се пречисти маслото.

ПАСКАЛ МЕТР

Хилядолетия наред хората са варели и смачквали плодовете им, за да извлекат масло за готвене, горели са твърдите обвивки на плодовете, за да се топят, и са плели от листата им какво ли не – от покриви до кошници. През последните няколко десетилетия обаче палмовото масло претърпя истински бум – отчасти поради многобройните употреби и кремообразната текстура на маслото и отчасти поради продуктивността на дърветата. Те изискват наполовина по-малко земя от други култури като например соята, за да дадат същото количество масло.

Днес палмовото масло е най-популярното растително масло в света и съставлява

една трета от глобалната консумация. То е обичайното масло за готвене в Индия и други страни. Станало е трудно да се избягва като съставка в множество продукти. Намира се във всякакви артикули в супермаркета: бисквити, тесто за пица, хляб, червило, лосиони, сапун. Има го дори и в уж екологичния биодизел.

В световен мащаб търсенето на палмово масло продължава да расте. Индия използва най-много – 17% от общото количество в света, следвана от Индонезия, ЕС и Китай. През 2018 г. глобалната консумация достигна 70 млн. т, или около 8 кг палмово масло на човек годишно.

стойност и кои могат да бъдат отворени за маслодайни палми.

В Африка, както и в Югоизточна Азия тази култура се е превърнала в постоянна. Държавите производителки разчитат на дохода. Бойкотирането на палмовото масло е недалновидно: алтернативните маслодайни култури биха погълнали дори още повече земя. Също така е и безполезно, защото палмовото масло е повсеместно и често се преработва в съставки от рода на натриев лаурил сулфат и стеаринова киселина, чийто произход е неясен за потребителите. Няма вероятност да намалим радикално консумацията на палмово масло. Единственият път напред е да се направи производството му по-малко вредно.

ИНДОНЕЗИЯ И МАЛАЙЗИЯ сега са епицентърът на производството на палмово масло, но маслодайната палма, *Elaeis guineensis*, не е местна за Азия. Тя идва от Западна и Централна Африка, където археолозите са открили 3000-годишни палмови ядки, погребани в тинята на потоци дълбоко в гората. През XIX в. британски търговци внесли африканско палмово масло, използвайки го в нарастващ брой продукти – от сапун до маргарин и свещи. Щом учените открили как да извличат глицерин от маслото, неговите приложения се умножили: лекарства, фотографски ленти, парфюми, че дори и динамит.

До началото на XX в. маслодайните палми били пренесени до Индонезия и били създадени търговски плантации. В края на 30-те години на XX в. те обхващали само 100 000 хектара. През следващия половин век пробиците в земеделието – създаването на дървета, резистентни към обичаен патоген, и въвеждането на бръмбара от вида *Rhynchophorus phoenicis* с цел опрашване – довели до по-богати реколти и процъфтяващи инвестиции в маслодайната палма.

И все пак чак до 70-те години на XX в. три четвърти от Борнео все още били покрити с пищна джунгла. Но с нарастването на глобалното търсене на палмово масло компаниите, състезаващи се да го доставят, изгорили и разчистили някои от тези гори. Здравните притеснения относно трансмазнините насърчили бума – палмовото масло ги заменило в много продукти, – както и нарастващото търсене на биодизел.

ИНДОНЕЗИЯ

Работници от Борнейската фондация за оцеляване на орангутаните пускат на свобода орангутан на защитен остров. Отгледан в убежището „Няру Ментенг“, след като изгубил дома си в джунглата, той бива рехабилитиран, за да го върнат в гората – ако открият достатъчно голям участък. От 1999 до 2015 г. обезлесяването и ловът са убили близо 150 000 борнейски орангутана.

УЛЕТ И ФАНСАСТИ

В първите години на XXI в. бумът бил в разгара си и хиляди квадратни километри низинни гори и торфища в Борнео били засети с маслодайни палми.

Дотогава натискът от международните природозащитни групи относно обезлесяването започнал да расте и Световният фонд за дивата природа се съюзил с някои от най-големите производители и изкупвачи на палмово масло за създаването на стандарти за отговорното му производство. Плантациите, сертифицирани от Кръглата маса за устойчиво производство на палмово масло (RSPO), не могат да изсичат „основни гори или райони, които съдържат

значителни концентрации на биоразнообразие (т.е. застрашени видове) или крехки екосистеми“. Те трябва да намалят ерозията до минимум и да защитят водоизточниците. Трябва да заплащат определена минимална надница и да получават „свободно, предварително и информирано съгласие“ от местните общности.

Днес RSPO сертифицира около една пета от глобалните доставки. През следващите няколко години много производители на потребителски стоки, които разчитат на палмовото масло – *Unilever, Nestlé, Procter & Gamble*, – са поели ангажимент да преминат само на доставчици на сертифицирано

МАЛАЙЗИЯ

Екскаватор загребва палмови гроздове, за да ги сложи на конвейер, който ще ги отнесе за обработка с пара. Производството на палмово масло е много по-силно механизирано в Азия, отколкото в Африка. Тази малайзийска фабрика в щата Перак може да обработва 40 т плодове за час, произвеждайки 2 т сурово палмово масло. Работи 24 часа в денонощието.

ПАСКАЛ МЕТР

ГАБОН

Базираният в Синганур селскостопански гигант „Олам“ е открил две нови плантации за маслодайна палма, всяка със собствена фабрика, в тази страна в Централна Африка. Три четвърти от Габон са покрити с гори, а индустриално земеделие почти няма. Правителството иска да разработи този сектор с култури като маслодайната палма, но без да нанася такива вреди върху околната среда, каквито е претърпяла Югоизточна Азия.

ДЕЙВИД ГУТЕНФЕЛДЪР

с палмовото масло в Габон. – [В тропиците] има толкова много съсипана земя. Защо някой би създал плантациите си с маслодайни палми в страни, които имат толкова много налични гори?“

Един от отговорите е, че Габон ги иска. Бившата френска колония има четвъртия най-висок БВП на глава от населението в Субсахарска Африка, но голяма част от приходите идват от петрол. Тя има нужда да разнообрази източниците. Хароуиц твърди, че вместо това Габон би трябвало да развива екотуризм. Сравнително стабилна държава със забележителни паркове и диви животни, тя има малко самолетни писти, едва проходимы пътища и оскъдна хотелска база. Там има огромна възможност за по-интензивен туризъм – възможност, която ANPN желае да реализира.

Туризмът е само част от това, от което се нуждае страната. Габон внася голяма част от храната си: пшеницата и млякото идват от Франция; телешкото долита със самолети от Индия и Бразилия. Правителството на президента Али Бонго Ондимба, който спечели спорните избори през 2016 г. за втори седемгодишен мандат, иска да добави към габонската икономика индустриално земеделие – включително палмово масло. Това изисква изсичане на дървета.

Осъзнавайки противоречивите нужди на страната си, правителството се е заело с проект, който малко други страни са предприемали: национален план за използване на земята.

Лий Уайт, директор на ANPN и един от най-близките съветници на президента – роден във Великобритания, живеещ в Габон от 1989 г. насам и с двойно гражданство, – надзиравал процеса на картографиране на земята и дивата фауна в страната и определяне кои области могат да бъдат разработени със земеделска цел. Правителството предоставило две нови концесии за маслодайни палми на „Олам“ и после продало на компанията друга съществуваща плантация. В момента „Олам“ оперира върху 1300 кв.км, или 0,5% от сухоземната площ на Габон. Около 557 кв.км са засети с маслодайни палми.

В една слънчева януарска сутрин екологът Кристофър Стюарт, главен мениджър на „Олам“ по устойчивостта, криволича с джип